

Małgorzata Flaga

TURYSTYKA RELIGIJNA JAKO PERSPEKTYWICZNY KIERUNEK ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Artykuł dotyczy możliwości rozwoju jednej z coraz bardziej popularnych form turystyki, mianowicie turystyki religijnej na terenach wiejskich województwa lubelskiego. Region posiada bogate walory sakralne, sprzyjające istnieniu tego rodzaju ruchu turystycznego. Dzięki posiadanym atrakcjom, a także zapewnieniu odpowiedniej jakości infrastruktury i usług turystycznych, turystyka sakralna ma szansę przyczynić się do zróżnicowania działalności gospodarczej na obszarach wiejskich regionu lubelskiego i podnieść poziom życia jego mieszkańców.

Słowa kluczowe: *obszary wiejskie, turystyka religijna, walory kulturowe, województwo lubelskie*

1. Wprowadzenie

Przemiany ustrojowe lat 90., które przemodelowały wszystkie płaszczyzny życia społeczno-gospodarczego Polski, objęły również obszary wiejskie kraju wraz z dominującym na nich tradycyjnym rodzajem działalności – rolnictwem. Jako jedna z zasadniczych konsekwencji transformacji, zaistniała potrzeba przełamania dotychczasowej, występującej na przeważającej części terenów wiejskich, monofunkcyjności gospodarczej i zróżnicowania form aktywności wiejskich społeczności. Sposobem na osiągnięcie tego celu stało się wprowadzenie takich kierunków rozwoju, które byłyby alternatywą lub uzupełnieniem dla rolnictwa. Od końca lat 90. najczęściej wymienianą metodą dywersyfikacji i unowocześnienia gospodarki na obszarach wiejskich jest intensyfikacja turystyki. Została ona najbardziej popularnym, a wręcz modnym kierunkiem rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza w regionach o niskim poziomie rolnictwa i nie posiadających dla niego innych alternatyw. W odniesieniu do takich terenów, turystyka jest powszechnie uważana za wszechstronny środek zaradczy na

problemy ekonomiczne, co w wielu przypadkach nie znajduje uzasadnienia w rzeczywistych możliwościach (Bański 2003).

Regionem, którego tereny wiejskie wymagają głębokich przeobrażeń i wprowadzenia nowoczesnych, przynoszących wymierne korzyści form działalności gospodarczej jest niewątpliwie województwo lubelskie. Ma ono charakter wybitnie rolniczy, a ponad połowa ludności mieszka na wsi. Jednak niska dochodowość i konkurencyjność tamtejszego rolnictwa oraz brak warunków do rozwoju przemysłu powodują konieczność poszukiwania innych sposobów gospodarowania na obszarach wiejskich. I analogicznie, jak w przypadku wielu podobnych rolniczych terenów w różnych częściach Polski, za jeden z czynników sukcesu gospodarczego lubelskiej wsi uważa się turystykę.

Należy jednak zaznaczyć, że województwo lubelskie posiada rzetelne przesłanki dla rozwoju i funkcjonowania turystyki, w tym także na terenach wiejskich, co jest wyraźnie podkreślane w wojewódzkich dokumentach strategicznych. Liczne atrakcje przyrodnicze i rozległe tereny w niewielkim stopniu zanieczyszczone i przekształcone przez człowieka umożliwiają krajoznawcze wycieczki przyrodnicze i uprawianie turystyki kwalifikowanej, np. jeździectwa, narciarstwa, itp. Stwarzają też szanse dla typowych dla wsi form turystyki, mianowicie ekoturystyki i agroturystyki. Z kolei bogactwo dziedzictwa kulturowego w postaci: śladów zróżnicowania narodowościowego i religijnego, materialnych obiektów kulturowych, kultywowania przez lokalne społeczności ludowych tradycji, zwyczajów i obrzędów są doskonałą podwaliną dla turystyki kulturowej.

Pośród walorów kulturowych województwa bardzo ważne miejsce zajmują obiekty sakralne i tradycje religijne. Walory religijne są podstawą dla kolejnej formy turystyki, stwarzającej szanse rozwoju wsi, mianowicie turystyki religijnej. Pojawia się ona w wojewódzkich dokumentach strategicznych, chociaż poświęca się jej mniej uwagi w porównaniu z pozostałymi rodzajami turystyki. Nie może być jednak pominięta w regionie o tak bogatej przestrzeni sakralnej i wysokim odsetku ludności wiejskiej, którą jak powszechnie wiadomo cechuje silne przywiązanie do wartości i tradycji religijnych.

Celem poniższego artykułu jest zaprezentowanie możliwości funkcjonowania turystyki religijnej na terenach wiejskich województwa lubelskiego w kontekście jej znaczenia dla gospodarki regionu i planowanych kierunków rozwoju. Przedstawione treści dotyczą poruszanej problematyki w sygnalny sposób i w zakresie ograniczonym jedynie do kilku, zdaniem autorki, najistotniejszych zagadnień. Są to przede wszystkim przesłanki do istnienia turystyki religijnej w województwie lubelskim oraz podstawowe bariery jej rozwoju. Ponadto, wskazane zostały najważniejsze korzyści płynące z tego rodzaju działalności, zarówno dla całych obszarów, jak i pojedynczych ludzi. Analizy autorki, oparte w głównej mierze na źródłach literaturowych oraz własnych badaniach i obserwacjach, zostały zestawione z informacjami zawartymi w dokumentach strategicznych województwa lubelskiego. Dostarczyły one dodatkowych wiadomości

na temat turystyki religijnej, w szczególności pozwoliły osadzić ją w szerszej perspektywie ogólnego rozwoju regionu.

2. Cechy turystyki religijnej

Ponieważ pojęcie „turystyka religijna” jest często różnie rozumiane i interpretowane, wydaje się zasadne, by na początku niniejszej pracy wyjaśnić, w jakim znaczeniu będzie ono stosowane przez autorkę i jakie zjawiska będzie obejmować.

Najbardziej precyzyjne wyjaśnienie terminu „turystyka religijna” podaje A. Jackowski (2010). Za turystykę religijną uważa on podróż podjętą ze względów religijnych, w celu nawiedzenia ośrodka kultu i spełnienia tam praktyk pobożnościowych. Ale jednocześnie zwraca uwagę, iż element religijny może mieć różne znaczenie w motywacji osób podróżujących. Niejednokrotnie bowiem, obok motywu religijnego, duchowego ważną rolę odgrywa motyw poznawczy. Na wizytę w miejscu świętym składają się wówczas, nie tylko modlitwa i inne praktyki religijne, ale także zwiedzanie i zapoznanie z jego wartościami kulturowymi. Uwzględniając tę złożoność motywów podróżowania do miejsc kultu, Jackowski proponuje wyróżnić trzy formy turystyki religijnej, w zależności od wiodącego celu. Są to:

- pielgrzymki, dla podjęcia których dominującym powodem jest motyw pobożnościowy, i które są traktowane jako jedna z ważnych praktyk religijnych;
- masowe wyjazdy do ośrodków kultu w celu uczestniczenia w uroczystościach i świętach religijnych;
- podróże i wizyty w miejscach świętych w trakcie wyjazdów turystycznych, w których motywowi religijnemu towarzyszy cel poznawczy.

Wyjazdy ze względów religijnych posiadają te same podstawowe cechy, co inne formy turystyki, tzn. polegają na przemieszczaniu się podróżnych w pewnej przestrzeni, korzystają z identycznych elementów infrastruktury, a ich efektywna realizacja wymaga przygotowania odpowiednich produktów turystycznych. W związku z tym, warunkiem rozwoju turystyki religijnej jest obecność, powszechnie znanych, ogólnych dóbr i urządzeń infrastrukturalnych oraz sprawne działanie standardowych usług turystycznych. Dodatkowo, ze względu na specyficzny charakter i cele podróży o przesłankach religijnych, konieczne jest istnienie specjalistycznego zagospodarowania i usług typowych dla tego rodzaju wyjazdów. Będzie się do nich zaliczać m.in. specjalnie oznakowane szlaki pielgrzymkowe, pielgrzymkową bazę noclegową oraz punkty handlowe z dewocjonaliami i innymi artykułami dla pielgrzymów. Z kolei wśród usług, kluczową rolę będzie odgrywać obsługa w miejscach kultu religijnego oraz zapewnienie właściwej opieki przewodnickiej, zwłaszcza przewodnika duchowego (Panasiuk 2010). Wszystkie wymienione elementy składają się na

produkty turystyki religijnej i służą zaspokojeniu potrzeb zarówno duchowych, jak i poznawczych osób podejmujących tę formę turystyki.

3. Turystyka religijna jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich

Turystyka religijna, podobnie jak inne formy turystyki wiejskiej wpisuje się dobitnie w wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Jej sprawne funkcjonowanie wymaga niewątpliwie zaangażowania i jednocześnie wzajemnej współpracy ze strony lokalnych społeczności, miejscowych władz samorządowych oraz przedstawicieli Kościoła. Może ona też przynieść konkretne korzyści społeczno-ekonomiczne wymienionym powyżej grupom.

Turystyka, rodząc zapotrzebowanie na istnienie wielu różnorodnych usług, jak np.: handel, gastronomia, noclegi, naprawy, przewodnictwo, organizacja dodatkowych atrakcji, itp., staje się alternatywną dla rolnictwa formą działalności gospodarczej na terenach wiejskich. Dzięki temu, ludzkie zasoby produkcyjne na wsi są wykorzystywane w bardziej efektywny sposób i następuje poprawa dochodów mieszkańców wsi. Turystyka sprzyja bowiem zwiększaniu możliwości zarobkowania ludności wiejskiej, dając perspektywę dywersyfikacji zatrudnienia lub też w ogóle staje się źródłem dochodów gospodarstw wiejskich, tworząc dodatkowe miejsca pracy.

Kolejną potencjalną korzyścią płynącą z turystyki jest poprawa warunków życia na wsi. Z jednej strony jest to możliwe dzięki zwiększeniu dochodów mieszkańców. Z drugiej natomiast strony, ruch turystyczny stymuluje rozwój infrastruktury społecznej i technicznej, w założeniu mającej służyć turystom, ale praktycznie wykorzystywanej również przez miejscową ludność.

Konieczność współdziałania mieszkańców wsi z władzami w trakcie tworzenia i promocji ofert turystycznych, stwarza doskonałą okazję do budowania dobrych wzajemnych relacji, które mogą owocować na przyszłość, np. wspólnym opracowaniem wizji rozwoju miejscowości lub regionu i podejmowaniem kolejnych inicjatyw rozwojowych. Jest to też świetny sposób na aktywizację lokalnych społeczności, na terenach wiejskich niekiedy niezwykle pasywnych i zmuszenie ludzi do brania odpowiedzialności za własny byt.

Beneficjentem turystyki religijnej, a szczególnie ruchu pielgrzymkowego jest też niewątpliwie Kościół, a konkretnie opiekunowie sanktuariów i ośrodków pielgrzymkowych. Pieniądze zostawiane przez pielgrzymów jako ofiary, wota dziękczynne lub opłaty za noclegi, wyżywienie i zakupy w punktach usługowych działających w ramach sanktuariów stanowią podstawę przychodów wielu miejsc pielgrzymkowych. Dzięki tym środkom, możliwe jest regulowanie bieżących wydatków ośrodków, ich dalszy rozwój oraz konserwacja i odnowa obiektów zabytkowych.

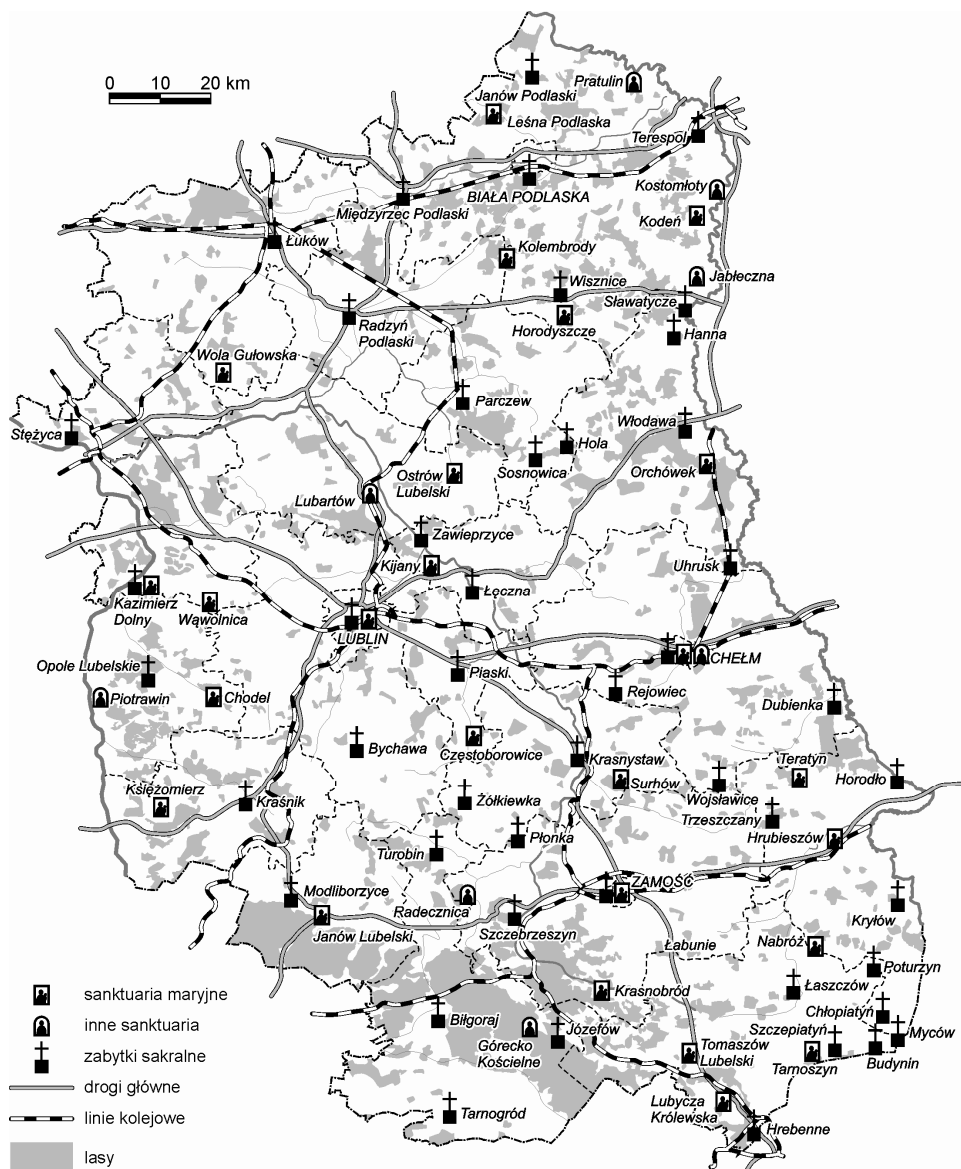
Turystyka daje wreszcie najlepszą sposobność na skuteczną promocję obszarów wiejskich w danym regionie. Dla władz samorządowych, propagowanie turystyki jest świetną okazją do zaprezentowania wszystkich walorów i zalet regionu i przyciągnięcia inwestorów. Przykładowo, osoby udające się z pielgrzymką do konkretnego sanktuarium, będącego jedynym znanym im obiektem, mają możliwość zapoznać się po drodze także z innymi atrakcjami i przymiotami obszaru, przez który przejeżdżają. Na koniec należy wspomnieć, że turystyka rodzi konieczność racjonalnego wykorzystania lokalnych zasobów przyrodniczych i kulturowych terenów wiejskich i uczy mieszkańców wsi troski o najbliższe środowisko życia.

4. Podstawy turystyki religijnej w województwie lubelskim

Zasadniczą przesłanką do funkcjonowania i intensyfikacji turystyki religijnej w regionie lubelskim jest mnogość i różnorodność walorów sakralnych oraz pozostałych krajoznawczych walorów kulturowych. Podkreślane powszechnie: wielokulturowość i wielowyznaniowość regionu, wynikające z jego bogatej historii, zaowocowały istnieniem zabytków architektury sakralnej różnych religii i wyznań. Ponadto, do religijnych i wielokulturowych tradycji województwa nawiązuje wiele współczesnych imprez kulturalnych, których oferta stale się powiększa. Wszystkie te walory są istotnymi elementami decydującymi o generalnej atrakcyjności turystycznej województwa, a osobom, które przemierzają Lubelszczyznę w poszukiwaniu przeżyć duchowych, umożliwiając dodatkowe wrażenia i doznania poznawcze.

W grupie walorów sakralnych, najważniejszą rolę odgrywają sanktuaria (rys. 1), których powstanie wiąże się niejednokrotnie z niezwykle wyjątkowymi wydarzeniami posiadającymi pierwiastek nadprzyrodzony. Warto zaznaczyć, że miejsca te posiadają zazwyczaj niezwykle interesujące i piękne położenie geograficzne, co sprzyja głębokiemu odbiorowi i przeżywaniu treści religijnych i kulturowych. Sanktuaria są w większości ośrodkami pielgrzymkowymi, ale o różnym zasięgu i randze.

Wśród miejsc pielgrzymkowych dominują ośrodki kultu maryjnego, odwiedzane głównie przez katolików. W granicach województwa istnieje obecnie 29 sanktuariów Matki Bożej, w których wciąż są otaczane przede wszystkim obrazy Maryi. W 16 miejscowościach znajdują się koronowane wizerunki maryjne, co podnosi znaczenie sanktuarium. Większość z nich to ośrodki o randze regionalnej, tj. obejmujące swoim zasięgiem diecezję lub też randze lokalnej, czyli o oddziaływaniu w granicach parafii lub dekanatu. Jedynie dwa podlaskie sanktuaria: Kodeń i Leśna Podlaska, szerzej znane w kraju, są uznawane za ponadregionalne miejsca kultu (Jackowski, Sołjan, Bilska 1999).

Rys. 1. Sanktuaria i inne zabytki sakralne województwa lubelskiego

Źródło: oprac. K. Łoboda na podstawie M. Matyka (2008)

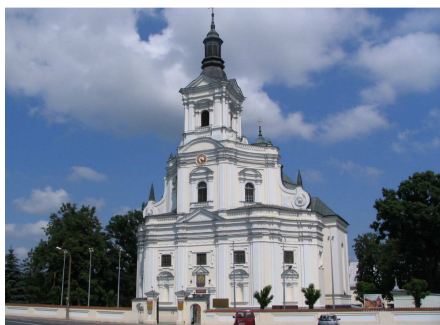
Drugą grupę sanktuariów stanowią miejsca czci świętych i błogosławionych, w liczbie 8, wśród których znajdują się ośrodki zarówno katolickie, jak i unickie oraz prawosławne. Sanktuaria katolickie poświęcone są św. Antoniemu (Chełm i Radechnica), św. Stanisławowi (Górecko Kościelne i Piotrawin) oraz św. Annie – w Lubartowie. Miejscem pielgrzymkowym dla wiernych unickich, ale

też i rzymskokatolickich jest Pratulin i Kostomłoty na Podlasiu, gdzie znajdują się sanktuaria unickich Podlaskich Męczenników, beatyfikowanych w 1996 r. przez Papieża Jana Pawła II. Szeroko znanym miejscem pielgrzymkowym ludności prawosławnej jest zespół cerkiewno-klasztorny w Jabłecznej. Kultem jest tam otoczona XV-wieczna cudowna ikona św. Onufrego, do której przybywają pątnicy z Polski i zagranicy. Dopełniając wykaz sanktuariów województwa nie można pominąć kościoła OO. Dominikanów w Lublinie, który zaliczany jest do sanktuariów Pańskich ze względu na przechowywane tam relikwie Krzyża św.

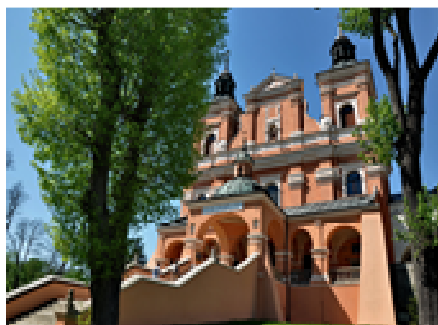
Sanktuaria są podstawą rozwoju ruchu pielgrzymkowego województwa lubelskiego. Natomiast dla osób, dla których impulsem do podróży, obok doznań religijnych, jest także chęć poznania nowych miejsc, ważne będą pozostałe zasoby kulturowe, oczywiście z wiodącą rolą walorów religijnych.

Region lubelski może poszczycić się niezwykle bogactwem materialnej spuścizny kulturowej, która jest świadectwem i pamiątką wieloetnicznej i wielowyznaniowej przeszłości. Obiekty będące potencjalnymi atrakcjami dla turystów należą do rozmaitych konfesji: od wyznania rzymskokatolickiego, poprzez unickie, prawosławne, różne odłamy protestantyzmu, aż po judaizm i religię muzułmańską. Zainteresowanie mogą budzić świątynie, kaplice i inne miejsca modlitwy, zabudowania przykościelne, dzwonnice, klasztory, kalwarie, dróżki różańcowe, przydrożne kapliczki, krzyże i figurki oraz cmentarze (fot. 1–6). Jak podają J. Szczesna i L. Gawrysiak (2009) tego rodzaju atrakcje stanowi w województwie lubelskim łącznie ok. 600 obiektów zabytkowych. Na tę liczbę składa się: prawie 400 kościołów różnych wyznań, z dominującymi świątyniami rzymskokatolickimi, unickimi i prawosławnymi, ponad 100 cmentarzy jedno- i kilkutowych oraz ponad 100 obiektów infrastruktury religijnej, tzn. klasztorów, kapliczek, kalwarii itd. W oparciu o punktowe atrakcje turystyczne, zlokalizowane często w miastach lub miasteczkach, w regionie utworzono kilka szlaków dziedzictwa kulturowego, przebiegających również przez obszary wiejskie. Należą do nich np.: Szlak cerkiewny, Szlak przenikania kultur, Szlak pamiątek kultury żydowskiej (*Koncepcja programowo-przestrzenna...* 2008).

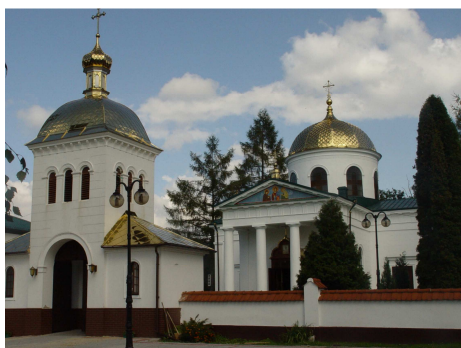
Poza śladami materialnymi, dziedzictwo kulturowe województwa lubelskiego znajduje wyraz w imprezach kulturalnych. Wprawdzie większość z nich odbywa się w dużych miastach regionu, ale również w licznych mniejszych miejscowościach są organizowane lokalne imprezy o charakterze obrzędowym, folklorystycznym lub religijnym. Przybywają na nie mieszkańcy lubelskich wsi, przedstawiając ludowe wyroby oraz religijne i świeckie tradycje i zwyczaje (Szczesna, Gawrysiak 2009). Przykładami takich imprez są m.in.: „Międzynarodowy Festiwal Kolęd Wschodniosłowiańskich” w Terespolu, „Konkurs Nadbużańskich Tradycji Regionalnych” w Sławatyczach oraz obchody dnia św. Onufrego w Jabłecznej.

Fot. 1. Sanktuarium MB Królowej
Podlasia w Kodniu
(Autor: A. Polska)

Fot. 2. Sanktuarium św. Antoniego
w Radeczniczy na Roztoczu
(Autor: M. Flaga)

Fot. 3. Prawosławny zespół klasztorny
pw. św. Onufrego w Jabłecznej
na Podlasiu
(Autor: A. Opoka)

Fot. 4. Unickie sanktuarium
Męczenników Podlaskich
w Kostomłotach
(Autor: M. Flaga)

Fot. 5. Jeden z licznych w krajobrazie
Roztocza przydrożnych krzyży
(Autor: M. Flaga)

Fot. 6. Żydowski kirkut
w Szczepreszynie na Roztoczu
(Autor: M. Flaga)

5. Obszary predestynowane do rozwoju turystyki religijnej

Lokalizacja na terenie województwa sanktuariów oraz innych ważnych obiektów sakralnych wskazuje na te obszary regionu, których walory dają szczególnie mocne podstawy do rozwoju turystyki religijnej. Do takich należy z pewnością północno-wschodnia część powiatu bialskiego, z trwałymi śladami wielokulturowości w postaci szeroko znanych i licznie odwiedzanych przez pielgrzymów sanktuariów wyznań chrześcijańskich w: Kodniu, Leśnej Podlaskiej, Pratulinie, Kostomłotach i Jabłecznej, a także rozproszonych, często zabytkowych świątyń katolickich, unickich i prawosławnych. Ponadto rejon ten posiada wysokie walory krajobrazowe i przyrodnicze związane z doliną Bugu, co pozwala na połączenie ruchu pielgrzymkowego z krajoznawczym, a także z pobytami wypoczynkowymi lub uprawianiem specjalistycznej turystyki aktywnej.

Równie bogate w zabytki architektury sakralnej są południowo-wschodnie, roztoczańskie części województwa, zwłaszcza powiat zamojski, hrubieszowski i tomaszowski. Chociaż najśłynniejsze sanktuaria maryjne zlokalizowane są tam w miastach: Zamościu, Tomaszowie Lubelskim, Krasnobrodzie, Hrubieszowie, to jednak są one w pewien sposób „wtopione” w krajobraz wiejski i stanowią z nim integralną całość. Rejon Rostocza to także obszar o wyjątkowych atrakcjach przyrodniczych, w którym mogą być uprawiane rozmaite – dodatkowe poza religijną – formy turystyki letniej i zimowej.

Kolejny obszar, obejmujący powiaty w środkowej i zachodniej części województwa (m.in. puławski, opolski, lubartowski, lubelski) wyznaczają ośrodki kultu w takich miejscowościach, jak: Wąwolnica, Kazimierz Dolny, Chodel, Kijany, Częstoborowice. Centrum tego regionu stanowi Lublin, który sam posiada znaczące sanktuaria. Może być on punktem początkowym dla kilku szlaków religijnych, wybiegających w różnych kierunkach województwa.

Poza wymienionymi, najbardziej wyróżniającymi się regionami potencjalnego rozwoju turystyki religijnej, również pozostałe ośrodki kultu mają szansę wykształcić mniejsze strefy funkcjonowania tej formy turystyki, w oparciu o miejscowe walory sakralne i inne kulturowe. Centra takich stref mogą znajdować się w miastach i obejmować wpływem sąsiadujące z nimi tereny wiejskie. Warunki do formowania takich lokalnych rejonów turystyki religijnej posiadają np.: Włodawa, Chełm, Parczew oraz Janów Lubelski.

6. Główne bariery rozwoju turystyki religijnej w regionie lubelskim

W obecnych czasach, do dynamicznego rozwoju turystyki religijnej i pielgrzymkowej nie wystarcza już jedynie obecność miejsc kultu i ośrodków

pielgrzymkowych oraz sprawowanie w nich podstawowych nabożeństw i praktyk religijnych. Współczesny turysta, również ten podążający szlakami religijnymi, obok potrzeb duchowych, pragnie zaspokoić potrzeby związane z codziennymi sprawami bytowymi, przemieszczaniem się i satysfakcjonującym pobytem w odwiedzanych miejscach. Dlatego konieczne jest tworzenie odpowiednich produktów turystyki religijnej, które obejmowałyby pełny pakiet wspomnianych wcześniej dóbr, urządzeń i usług turystycznych. Aktualnie, intensyfikacja ruchu turystyki religijnej jest także w dużej mierze uzależniona od odpowiedniej promocji ośrodków kultu. Prężne działania informacyjne i marketingowe są w dzisiejszych czasach najbardziej skutecznym środkiem na przyciągnięcie turystów.

Warunkiem rozwoju każdej formy turystyki jest dobra dostępność komunikacyjna obszarów, ta zaś w województwie lubelskim jest powszechnie uważana za niewystarczającą (*Koncepcja programowo-przestrzenna...* 2008; Bański i in. 2010; Myna 2011). Mankamentem infrastruktury drogowej jest niedorozwój systemu komunikacji ponadregionalnej, tj. brak autostrad i znikomy udział dróg ekspresowych. Ponadto zły stan dróg i ich skromna liczba wpływa na niski stopień bezpieczeństwa w komunikacji drogowej. W latach 2006–2008 województwo lubelskie było zaliczane do obszarów o najwyższym udziale dróg krajowych z bardzo wysokim i wysokim ryzykiem wypadkowości (Myna 2011). Zasadniczym problemem jest jednak niedostateczna gęstość dróg powiatowych i gminnych oraz zła jakość ich nawierzchni. Przede wszystkim województwo cechuje wysoki odsetek dróg gruntowych na obszarach wiejskich. Z kolei wiele dróg lokalnych o ulepszonej nawierzchni, łączących małe miejscowości i charakteryzujących się niskim natężeniem ruchu drogowego, jest w stanie technicznym uniemożliwiającym ich właściwe użytkowanie i ograniczającym lokalny transport. Biorąc pod uwagę wykorzystanie turystyczne, istotną wadą systemu komunikacyjnego w regionie jest słabe oznakowanie dróg, w tym także dla celów turystycznych.

Istotną barierą dla rozwoju turystyki religijnej jest niewystarczająca baza noclegowa w ośrodkach i rejonach koncentracji ruchu pielgrzymkowego oraz miejscowościach wiejskich posiadających walory sakralne. Brak możliwości noclegu w takich miejscach ogranicza ofertę turystyczną do krótkiego, kilkogodzinnego lub jednodniowego pobytu.

W województwie lubelskim, w strukturze obiektów noclegowych przeważają (¼ ogółu) sezonowe ośrodki wczasowe zlokalizowane na terenach atrakcyjnych przyrodniczo oraz hotele (14% ogółu), znajdujące się głównie w miastach (Flaga 2011). W ostatnich latach znacznie spadła liczba szkolnych schronisk młodzieżowych, z których wiele funkcjonowało w szkołach wiejskich regionu. Wprawdzie większość z nich miała charakter sezonowy, ale mogłyby one stanowić istotne uzupełnienie bazy pobytowej dla pielgrzymów.

Dopełnieniem obiektów zakwaterowania zbiorowego jest prywatna baza noclegowa, na którą składają się kwatery agroturystyczne oraz pokoje do

wynajęcia. Na terenach wiejskich województwa te formy noclegu mogą mieć szczególnie duże znaczenie w przypadku turystyki religijnej. Niestety, charakteryzują się one wysokim stopniem koncentracji w kilku częściach województwa, posiadających wybitne walory krajoznawcze i ugruntowane tradycje turystyczne, które nie zawsze pokrywają się z potencjalnymi rejonami turystyki religijnej (Bednarek-Szczepańska 2011). Dodatkowo zwraca uwagę często spotykany niski standard sanitarny i wyposażeniowy kwater agroturystycznych oraz słaba ilość i jakość usług oferowanych tam turystom (*Koncepcja programowo-przestrzenna...* 2008).

Zagospodarowanie gastronomiczne tworzą placówki ogólnodostępne, wykorzystywane powszechnie przez miejscową ludność oraz tzw. obiekty środowiskowe, czyli powiązane z bazą noclegową. Dlatego też całoroczne obiekty gastronomiczne oraz drobne punkty sezonowe są najliczniejsze na obszarach skupiających ruch turystyczny, natomiast w rejonach mniej uczęszczanych przez turystów, widać wyraźnie niedoinwestowanie w tym zakresie.

Za poważną przeszkodę w organizacji turystyki religijnej w województwie lubelskim należy uznać całkowity brak lub skromność oferty pobytowej w licznych miejscowościach będących aktualnym lub potencjalnym celem podróży. Słabe udostępnienie lokalnych walorów oraz niewielkie możliwości spędzania wolnego czasu w przypadku wielu miejsc utrudniają przygotowanie interesujących produktów turystycznych przez biura podróży, a turystów indywidualnych zniechęcają do zatrzymania się na dłuższy pobyt. Z tym wiąże się także praktycznie nieistniejąca oferta w zakresie turystyki religijnej w regionie lubelskim świeckich biur podróży i kościelnych biur pielgrzymkowych.

Pomimo bogactwa walorów sakralnych, ruch turystyki religijnej nie rozwija się dostatecznie prędko w województwie z powodu niedostatecznej promocji tej formy aktywności. Najczęściej prezentowane są informacje o pojedynczych obiektach lub miejscach, zamieszczane w folderach promocyjnych gmin lub na stronach internetowych urzędów gminnych, parafii lub sanktuariów. Przedstawiane są one zazwyczaj w kontekście ogólnych walorów krajoznawczych gmin, bez wyraźnego zaakcentowania znaczenia dla turystyki religijnej.

Słabym ogniwem w propagowaniu tego rodzaju turystyki w regionie jest niewystarczająca niekiedy znajomość lokalnych walorów kulturowych wśród mieszkańców i ich bierność, a często nawet niechęć wobec podejmowania inicjatyw i szerszej działalności w zakresie turystyki. Jak wskazują badania przeprowadzone na części obszarów wiejskich województwa lubelskiego, lokalne społeczności, szczególnie na terenach peryferyjnych, cechuje ogólny marazm, bezradność i brak pomysłów na własną działalność gospodarczą, wynikające z utrwalonego w świadomości przeświadczenia o bezsilności i ograniczonym wpływie na otaczającą rzeczywistość. Niejednokrotnie, brak aktywności ludności jest związany z brakiem zachęty do indywidualnych działań ze strony miejscowych władz samorządowych (Bański i in. 2010; Bednarek-Szczepańska 2011).

7. Turystyka religijna w aktualnych dokumentach strategicznych województwa lubelskiego

Nie ulega wątpliwości, że turystyka religijna funkcjonując w powszechnej przestrzeni turystycznej i będąc jednym z ważniejszych segmentów rynku turystycznego, „jest uprawniona do korzystania” z już istniejących i projektowanych dóbr i urządzeń turystycznych. Dlatego też wszystkie działania ukierunkowane ściśle na turystykę religijną w województwie lubelskim zostały wpisane w ogólną koncepcję rozwoju turystyki.

Zasadniczym dokumentem wyznaczającym aktualne kierunki rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego jest Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006–2020. Kwestie turystyki jako potencjalnego sposobu na ożywienie gospodarcze terenów wiejskich są podejmowane w kilku miejscach opracowania, w części diagnostycznej i koncepcyjnej. Trzeba jednak podkreślić, że nie zawsze odnoszą się jedynie do terenów wiejskich, ale podejmowane są w kontekście całego regionu, łącznie z miastami. Z kolei sama turystyka religijna, a konkretnie jej odmiana – turystyka pielgrzymkowa pojawia się w strategii sporadycznie. Należy więc przyjąć założenie, że generalne koncepcje dotyczące rozwoju i wspierania turystyki obejmują także turystykę religijną i uwzględniają jej potrzeby.

Jak wskazano w diagnozie stanu społeczno-gospodarczego województwa, region lubelski jest obszarem o dużej atrakcyjności turystycznej, a wiele obszarów posiada naturalne predyspozycje do rozwoju turystyki wiejskiej, w tym przede wszystkim eko- i agroturystyki. Rola tych form turystyki jest jednak wyraźnie przeceniana w strategii, gdyż obecny udział gospodarstw agroturystycznych w ogólnej liczbie gospodarstw wiejskich nie daje podstaw do tak optymistycznej wizji rozwoju tego rodzaju turystyki (Bański, Bednarek-Szczepańska, Czapiewski 2009). Ponadto w strategii zaakcentowano rolę watorów kulturowych – sanktuariów katolickich i prawosławnych dla rozwoju turystyki pielgrzymkowej. Jak stwierdzono, inwestycje w turystykę mogą przynosić wymierne rezultaty i korzyści, zarówno w postaci dochodów dla mieszkańców, jak i stymulacji rozwoju innych dziedzin gospodarki. Niemniej dla efektywnego funkcjonowania turystyki niezbędne są przedsięwzięcia prorozwojowe, które zostały zaprezentowane w części koncepcyjnej strategii.

Poszczególne problemy dotyczące turystyki zostały rozdzielone do 2 spośród 4 priorytetów rozwoju województwa i uszczegółowione poprzez cele operacyjne. W ramach priorytetu 1 „Wzrost konkurencyjności regionalnej gospodarki oraz jej zdolności do tworzenia miejsc pracy”, w celu 1.3: „Specjalizacja województwa w wybranych sektorach produkcji i usług cechujących się wysokim poziomem konkurencyjności” wskazano działania służące kompleksowemu wspieraniu sektora usług turystycznych w regionie, głównie poprzez rozwój produktów turystycznych i budowę zintegrowanego systemu marketingu tury-

stycznego. Więcej miejsca poświęcono turystyce w priorytecie 3: „Poprawa atrakcyjności i spójności terytorialnej województwa lubelskiego”. W czterech celach operacyjnych (3.1, 3.2, 3.3 i 3.4) wskazano na konieczność rozbudowy infrastruktury turystycznej w regionie poprzez m.in.: wsparcie rozwoju bazy turystycznej i rekreacyjnej, modernizację i wykorzystanie do celów turystycznych kolei wąskotorowej i kolei regionalnych, tworzenie parków kulturowych i turystycznych szlaków kultury regionalnej, wzbogacenie infrastruktury turystycznej i poprawę obsługi podróżnych wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych oraz wspieranie rozwoju bazy usług w miastach przygranicznych. Duży nacisk został położony na wzmożenie akcji promocyjnych w zakresie agroturystyki i pomoc dla rolników odchodzących z rolnictwa i podejmujących nową działalność, np. w branży turystycznej. Turystyka jest bowiem postrzegana jako jeden z elementów składających się na wielofunkcyjność wsi.

Jako wyodrębniona i konkretna forma ruchu turystycznego, turystyka religijna pojawia się w opracowaniu pt. *Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim* (2008). Już w zestawieniu mocnych i słabych stron województwa pod względem atrakcyjności turystycznej, za szczególny walor została uznana obecność miejsc kultu religijnego o znaczeniu międzynarodowym i ponadregionalnym oraz liczne zabytkowe obiekty sakralne, będące dziedzictwem wielokulturowości i wielowyznanowości regionu. Jednocześnie, jako mankament wskazano niszczenie wielu cennych zabytków sakralnych, szczególnie na obszarach wiejskich. Zasoby religijne w postaci religijnych szlaków turystycznych, łączących zabytki kultury sakralnej lub obiekty kultu religijnego, a także wydarzenia i uroczystości religijne powinny stać się podstawą do kreowania produktów turystycznych przeznaczonych dla konkretnego segmentu rynku turystycznego, w tym przypadku – turystyki religijnej. Mają one szansę stać się markowymi produktami regionu, przeznaczonymi nie tylko dla odbiorców krajowych, ale i zagranicznych. Jako przykładowe produkty przedstawiono *Szlak sanktuariów*, utworzony na bazie obiektów i sanktuariów różnych wyznań oraz wydarzeń religijnych oraz *Szlak Cerkiewny* na bazie walorów historycznych i kulturowych w obszarze pogranicza.

Jednak, podobnie jak w przypadku innych form turystyki, także turystyka religijna i pielgrzymkowa wymaga określonych działań, służących poprawie jej wizerunku i podnoszeniu konkurencyjności. Za kluczowe przedsięwzięcia w tym względzie uznano rozwój infrastruktury turystycznej przy sanktuariach, a zwłaszcza budowę i modernizację parkingów, zaplecza toaletowego, zadaszeń, ławek i miejsc odpoczynku, taniej bazy noclegowej oraz żywienia przystosowanej do obsługi osób chorych i niepełnosprawnych. Istotne znaczenie miałyby też wzbogacenie bazy noclegowej w najbliższej okolicy sanktuariów, np. zwiększenie liczby gospodarstw agroturystycznych o wysokich standardach i zróżnicowanym wachlarzu usług. Ponadto wskazano na konieczność organi-

zacji lub poszerzenia w miejscach kultu religijnego oferty imprez kulturalno-religijnych: koncertów, festiwali, widowisk plenerowych, prezentacji sztuki sakralnej itp. Punktem wyjścia dla wzmożenia ruchu turystyki religijnej powinna stać się w pierwszym rzędzie ochrona, rewaloryzacja i podniesienie ekspozycyjności sanktuariów województwa, a następnie ich ożywiona promocja jako celów wyjazdów o charakterze nie tylko religijnym, ale też krajoznawczym.

8. Podsumowanie

Nie ulega wątpliwości fakt, że obszary wiejskie województwa lubelskiego dysponują znaczącym potencjałem walorów niezbędnych do rozwoju turystyki religijnej. Liczba i rozmieszczenie ośrodków kultu oraz zabytków sakralnych pozwalają na stworzenie interesującej i wartościowej oferty szlaków pielgrzymkowych i turystycznych. Turystyka sakralna jako jedna z odmian turystyki na obszarach wiejskich może być połączona z innymi formami spędzania czasu na wsi, np. z poznawaniem sztuki i kultury ludowej, uczestnictwem w tradycyjnych obrzędach ludowych, próbowaniem regionalnych potraw, czy wreszcie zwykłym wypoczynkiem w sprzyjających warunkach przyrody. Dzięki możliwościom takiego różnicowania oferty turystyki religijnej, jej odbiorcami mogą być osoby w różnym wieku i z rozmaitych kręgów społecznych, co należy traktować jako duży atut. Przy wyjątkowym bogactwie atrakcji religijnych, mankamentem województwa jest jednak brak gotowych, całościowych produktów turystyki religijnej, które byłyby wyróżnikiem regionu i mogłyby figurować jako oferty biur podróży i być sprzedawane krajowym i zagranicznym klientom.

W interesie mieszkańców i władz województwa leży, aby walory sakralne regionu były szeroko znane, a ich wykorzystanie turystyczne przynosiło wymierne efekty społeczne i gospodarcze. Do tego jest z kolei niezbędne zapewnienie turystyce religijnej znaczącego miejsca w strategiach i planach rozwoju obszarów, które są predysponowane do inicjowania tej formy turystyki. Można zdecydowanie stwierdzić, że dotychczas turystyka religijna była traktowana raczej marginalnie, a w praktyce ograniczała się do mniej lub bardziej intensywnego ruchu pielgrzymkowego do głównych sanktuariów regionu. Dopiero szeroko rozumiana „turystyka religijna” daje możliwość kreowania i osiągania korzyści ekonomicznych. Dalszym krokiem do tego celu jest uzupełnienie niezbędnej infrastruktury turystycznej, co w przypadku województwa lubelskiego powinno być jednym z pierwszych zadań. Następne to rozpowszechnianie informacji o walorach oraz silniejsze zaakcentowanie i propagowanie turystyki sakralnej w materiałach promocyjnych województwa, które powinno wykraczać poza granice regionu.

Aby turystyka religijna dawała szansę rozwoju obszarom wiejskim, konieczne jest wszechstronne i powszechne włączenie w nią mieszkańców wsi. Udział

w różnych rodzajach usług podstawowych i komplementarnych sprzyjały dywersyfikacji form, jak dotąd dominującej jednokierunkowej działalności gospodarczej wsi województwa lubelskiego. Ponadto generowałyby nowe źródła dochodów dla ludności. Turystyka, dzięki temu, że może opierać się na małych podmiotach gospodarczych, daje duże możliwości rozwoju lokalnej przedsiębiorczości.

Powyższy artykuł nie wyczerpuje całości problematyki dotyczącej turystyki religijnej na terenach wiejskich województwa lubelskiego, ale sygnalizuje kilka kwestii, które mogą być przyczynkiem do dalszych, bardziej konkretnych badań i analiz. Poza ogólnymi rozważaniami, szczególnie interesujące wydaje się być dokładne poznanie regionów, które obecnie koncentrują zasoby i ruch turystyki sakralnej. Szczegółowe rozpoznanie takich terenów pozwoliłoby na wyciągnięcie praktycznych wniosków dotyczących warunków funkcjonowania tej formy turystyki i dostarczyłoby cennych wskazówek dla obszarów o jeszcze nie uruchomionym potencjale.

LITERATURA

- Bański J., 2003, *Współczesne i przyszłe zmiany w strukturze przestrzennej obszarów wiejskich – wybrane zagadnienia* [w:] Górz B., Guzik C. (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 4, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa, s. 19–23.
- Bański J., Bednarek-Szczepańska M., Czapiewski K., 2009, *Miejsce obszarów wiejskich w aktualnych strategiach rozwoju województw – kierunki i cele rozwoju a rzeczywistość*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 19, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J., Dobrowolski J., Flaga M., Janicki W., Wesołowska M., 2010, *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 21, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bednarek-Szczepańska M., 2011, *Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach Lubelszczyzny*, Studia Obszarów Wiejskich, t. 23, Komisja Obszarów Wiejskich PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN, Warszawa.
- Flaga M., 2011, *Turystyka* [w:] Janicki W. (red.), *Województwo lubelskie. Środowisko – społeczeństwo – gospodarka*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin.
- Jackowski A., 2010, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie* [w:] Kropielewski Z., Panasiuk A. (red.), *Turystyka religijna*, Rozprawy i Studia Uniwersytetu Szczecińskiego, 765, s. 17–31.
- Jackowski A., Sołjan I., Bilska E., 1999, *Ośrodki turystyki religijnej w Polsce i perspektywy ich rozwoju*, „Turyzm”, t. 9, z. 1, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 91–103.

- Koncepcja programowo-przestrzenna rozwoju turystyki i rekreacji w województwie lubelskim. Cele i główne kierunki rozwoju sektora turystyki i rekreacji*, 2008, Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin.
- Matyka M., 2008, *Atlas turystyki w województwie lubelskim*, Praca magisterska napisana w Zakładzie Kartografii UMCS w Lublinie.
- Myna A., 2011, *Infrastruktura techniczna* [w:] Janicki W. (red.), *Województwo lubelskie. Środowisko – społeczeństwo – gospodarka*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin.
- Panasiuk A., 2010, *Koncepcja produktu turystyki pielgrzymkowej* [w:] Kroplewski Z., Panasiuk A. (red.), *Turystyka religijna*, Rozprawy i Studia Uniwersytetu Szczecińskiego, 765.
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006–2020*, 2009, t. 1–2, Zarząd Województwa Lubelskiego, Lublin.
- Szczęśna J., Gawrysiak L., 2009, *Wielokulturowe dziedzictwo Lubelszczyzny elementem potencjału turystycznego regionu*, „Annales UMCS”, Sec. B, 64, 1, s. 37–52.

RELIGIOUS TOURISM AS A PERSPECTIVE FOR DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE LUBLIN

The Lublin province is commonly perceived as a region with dominance of rural areas with rather low level of socio-economic development. The basic drawback of the province is monofunctional character of its economy, orientated towards agriculture. Moreover, regional method of agricultural management can be seen as traditional, little competitive and effective. Additionally, due to poor level of infrastructure and peripheral localization, rural areas have inconsiderable chances to attract industry investments.

All disadvantages, mentioned above, motivate to the search for new ways of development of the rural areas in the province. Both regional and local authorities see opportunities of economic boost in tourism. It is a very frequent conviction that tourism can be efficient solution for overcoming economic difficulties and method of diversification of economy in the agricultural areas which do not have much productive potential.

As for the Lublin province, it must be stated that it possess precious and diverse sources of tourist attractions, both natural and cultural. Among cultural values, the sacred ones are especially significant because they are traces and witnesses of former multicultural and multireligious character of the Lublin region. They are also excellent premises for advance of religious tourism in the rural areas of the region. Thanks to adequate usage of the sacred resources, this kind of economic activity could give extensive benefits for local societies and support varied development of the countryside. Religious tourism can contribute to creating small enterprises and become new sources of income for individual farmers.

But there are some barriers that confine opportunities to develop that kind of tourist movement in the rural areas of the Lublin region. First of all, it is a general weak state of tourist infrastructure including that one connected with pilgrimages centers and other places with sacred buildings and religious events. Besides, there is an evident lack of professional promotion and elaborated tourist offer of products of religious tourism. It

seems that this form of tourism is not emphasized strongly enough in regional and local development strategies.

To summarize, there is no doubt that religious tourism can be particular distinguishing mark of the Lublin province and can strengthen economy of the regional rural areas. But considerable potential of sacred values should be suitably exploited, tourist infrastructure must be improved and enlarged and finally thematic tourist products ought to be elaborated. On account of universal benefits, in all those undertakings, local authorities as well as the inhabitants should be involved.

Dr Małgorzata Flaga
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

